

*Jerzy Kazimierz Babiak
Jurij Smirnow*

Lwów miasto trzech katedr

Śladami wielokulturowej architektury sakralnej

LWÓW

MIASTO TRZECH KATEDR

Śladami wielokulturowej architektury sakralnej

JERZY KAZIMIERZ BABIAK
JURIJ SMIRNOW

LWÓW
MIASTO TRZECH KATEDR
Śladami wielokulturowej
architektury sakralnej

Poznań–Lwów 2021

Recenzja naukowa:

prof. dr hab. Stanisław Wójcik, Katolicki Uniwersytet Lubelski im. Jana Pawła II

prof. dr hab. Jan Grad, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Zdjęcia: Jerzy Kazimierz Babiak i Jurij Smirnow

**Publikacja dofinansowana ze środków samorządu województwa lubuskiego
w ramach promocji województwa**

© 2021 by Wydawnictwo Naukowe SILVA RERUM

© 2021 by Jerzy Babiak

© 2021 by Jurij Smirnow

All rights reserved

ISBN 978-83-66353-95-4 – Książka w twardej oprawie

ISBN 978-83-66353-97-8 – Książka w miękkiej oprawie

ISBN 978-83-66353-96-1 – Publikacja elektroniczna online lub do ściągnięcia

Wydanie I: Wydawnictwo Naukowe SILVA RERUM

www.wydawnictwo-silvarerum.eu

Poznań 2021

Redaktor prowadzący: dr Paulina M. Wiśniewska

Korekta: dr Sebastian Surendra

Projekt okładki: Studio Graficzne SILVA RERUM

Skład i łamanie: Studio StrefaDTP

Wstęp (Jerzy Kazimierz Babiak)	7
Rozdział I. Wielokulturowość Lwowa (Jerzy Kazimierz Babiak)	11
Rozdział II. Kościoły rzymskokatolickie (Jerzy Kazimierz Babiak)	19
Wprowadzenie	21
Katedra pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny	23
Kaplica Boimów (Jurij Smirnow)	34
Kościoły działające nieprzerwanie	51
Kościół pw. św. Antoniego z Padwy	51
Kościół pw. św. Marii Magdaleny	55
Kościół pw. Matki Boskiej Gromnicznej i klasztor Karmelitanek Bosych	58
Nowe kościoły rzymskokatolickie	73
Kościół pw. Matki Boskiej Nieustającej Pomocy	73
Kościół pw. św. Michała Archanioła	77
Kościół pw. Miłosierdzia Bożego	82
Rozdział III. Greckokatolickie świątynie Lwowa (Jurij Smirnow)	85
Wprowadzenie (Jerzy Kazimierz Babiak)	87
Katedra greckokatolicka pw. św. Jura	91
Cerkiew św. Onufrego	107
Cerkiew pw. Przemienienia Pańskiego	109
Rozdział IV. Świątynie rzymskokatolickie obecnie należące do obrządku greckokatolickiego (Jerzy Kazimierz Babiak)	111
Kościół oo. Bernardynów pw. św. Andrzeja Apostoła	113
Kościół oo. Dominikanów pw. Bożego Ciała	118
Kościół jezuitów Kościół pw. św. Piotra i Pawła	121

Rozdział V. Świątynie ormiańskie (Jurij Smirnow) 127

Wprowadzenie (Jerzy Kazimierz Babiak)	129
Katedra ormiańska pw. Zaśnięcia NMP (Wniebowzięcia NMP).....	131
Dawne kościoły ormiańskie	145

Rozdział VI. Świątynie prawosławne (Jurij Smirnow) 151

Wprowadzenie (Jerzy Kazimierz Babiak)	153
Sobór katedralny pw. św. Georgija (św. Jerzego)	155
Katedralna cerkiew Uśpienia (Zaśnięcia) NMP.....	158
Cerkiew św. Mikołaja.....	162
Cerkiew pw. św. Paraskewii (Piatnicy).....	163

Rozdział VII. Kościoły judaistyczne (Jerzy Kazimierz Babiak) 165

Wprowadzenie	167
Synagoga Bejs Aron we-Israel we Lwowie	169
Świątynie nieistniejące	171
Synagoga Złotej Róży lub Turej Zahaw.....	171
Wielka Synagoga Podmiejska we Lwowie	173
Synagoga Tempel	174
Wykaz zdjęć.....	175
Bibliografia.....	179
Autorzy	181

W czasach współczesnych coraz większego znaczenia nabiera problem wzajemnej tolerancji. Dotyczy to zarówno tolerancji religijnej, jak i etnicznej, politycznej, tożsamości kulturowej itd.

W Polsce problemy braku tolerancji również są odczuwalne, chociaż ich natężenie jest o wiele mniejsze niż w innych krajach.

Publikacja ma na celu ukazanie tolerancji religijnej, etnicznej i kulturowej Polaków. Lwów jest najlepszym egzemplifikatorem tej wielowiekowej tolerancji istniejącej na ziemiach polskich.

Świadectwem wielokulturowości i wielowyznaniowości Lwowa są obiekty religijne w postaci świątyń oraz ich wyposażenia, zwłaszcza obrazy czy rzeźby znanych artystów pochodzących z różnych ośrodków europejskich. Obok wartości duchowo-religijnej obiekty te stanowią wyjątkową wartość artystyczną. Są dziedzictwem uniwersalnym docenianym niezależnie od poglądów czy wyznawanej religii.

Lwów nazywany był niekiedy „europejską Jerozolimą”. Nazwa ta wywodziła się stąd, że był jedynym miastem w Europie – podobnie jak Jerozolima – gdzie siedzibę mieli najwyżsi hierarchowie trzech wyznań, tj. rzymskokatolickiego, greckokatolickiego i chrześcijan ormiańskich. Urzędom tym odpowiadały trzy świątynie katedralne – rzymskokatolicki kościół katedralny pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, katedra wyznania greckokatolickiego pw. św. Jura i trzeci kościół w randze katedry – świątynia ormiańska.

W ostatnim czasie do świątyń mających status katedry dołączyła cerkiew św. Jerzego. Funkcjonowała ona już ponad 100 lat, jednak dopiero w 1992 r. została nobilitowana i wzniesiona do poziomu katedry (soboru).

Obecnie wszystkie te katedry pełnią swoje zaszczytne funkcje, gromadząc zarówno wiernych swoich wyznań, jak i – z uwagi na swoje walory architektoniczno-kulturowe – licznych turystów.

W książce przedstawiono wielokulturowość Lwowa na podstawie zabytków architektury religijnej związanych z funkcjonowaniem różnych społeczności w tym mieście.

Na kartach książki przypatrujemy się wielokulturowości Lwowa przez pryzmat obiektów religijnych oraz ich wyposażenia – o charakterze sakralnym, jak i znaczących walorach kulturowych.

Lwów przez wiele stuleci był polskim miastem. Ludność pochodzenia polskiego, która zamieszkiwała to miasto, w zdecydowanej większości należała do wyznania rzymskokatolickiego. Materialne oznaki przynależności do wiary katolickiej stanowią kościoły i klasztory zakonne.

Początki katolickich budowli sakralnych datują się już od XIII w., wtedy bowiem na ziemi Rzeczypospolitej przybyli bracia zakonni – dominikanie i bernardyni.

O randze Lwowa świadczy fakt, iż będąc częścią Austro-Węgier, był piątym po Wiedniu, Budapeszcie, Pradze i Trieście miastem pod względem liczby ludności w monarchii habsburskiej¹.

Dla Polaków szczególna rola Lwowa przypada na lata po uzyskaniu niepodległości. Miasto to było trzecim co do wielkości miastem w II Rzeczypospolitej i bardzo ważnym ośrodkiem gospodarczym i naukowo-kulturalnym. Tutaj od 1921 r. organizowano znane w całej Europie Międzynarodowe Targi Wschodnie, funkcjonowały znane w kraju i za granicą uczelnie wyższe (m.in. Uniwersytet im. Jana Kazimierza, politechnika Lwowska), stąd wywodzili się wybitni politycy – Ignacy Mościcki, Kazimierz Bartel, Eugeniusz Kwiatkowski i in. We Lwowie powstały także: Harcerstwo Polskie, Polskie Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”, polskie biuro podróży „Orbis”.

Wybuch II wojny światowej wprowadził radykalne zmiany zarówno na scenie politycznej, jak i w stosunkach etnicznych między poszczególnymi, dotąd żyjącymi w symbiozie, narodami.

Zajęcie Zachodniej Ukrainy 17 września 1939 r. na mocy Traktatu Ribbentrop – Mołotow stanowiło przyczynę odżywiających resentymentów wrogości między narodami zamieszkującymi Lwów. Sytuacja nietolerancji powtórzyła się w 1941 r., gdy Lwów zajęli Niemcy. To wówczas część ludności ukraińskiej witała z entuzjazmem wojska niemieckie, mając nadzieję, że nastąpi wyzwolenie ze zniechęconego systemu sowieckiego. W tym samym czasie pojawiły się też wyraźne symptomy wrogości głównie wobec ludności żydowskiej, ale i Polaków – mieszkańców Lwowa.

¹ L.C. Kleweman, *Lwów: Portret utraconego miasta*, Znak Horyzont, Kraków 2019, s. 26.

Zajęcie Lwowa przez Sowieców miało istotny wpływ na funkcjonowanie placówek religijnych.

W okupowanym Lwowie Sowieci postawili w stan likwidacji archidiecezję lwowską obrządku łacińskiego. W ślad za tym zaczęli zamykać instytucje katolickie, rekwirując równocześnie majątki biskupie i zakonne.

W 1991 r. Ukraina odzyskała niepodległość. Po latach władzy radzieckiej dążącej do eliminacji jakiegokolwiek religii w życiu społecznym wraz z odzyskaniem niepodległości nastąpiło odrodzenie życia religijnego. Inna struktura ludności Ukrainy w początkach lat 90. ubiegłego wieku przesądziła o diametralnie innych preferencjach religijnych i odpowiadających im formalnych przynależności do poszczególnych struktur kościelnych.

Podstawowa cecha, którą można było zauważyć w tym czasie, to „eksplozja wyznaniowa”. Według badań z początków XX w. 70% społeczeństwa Ukrainy uważa się za osoby wierzące². Równocześnie, podobnie jak w latach przed II wojną światową, społeczeństwo ukraińskie jest wielowyznaniowe. Najliczniejszym wyznaniem jest prawosławie, do którego przynależność deklaruje ponad 60% ludności, następną miejscę przypada wyznawcom religii grekokatolickiej. Do kościoła rzymskokatolickiego przynależność deklaruje niecałe 2% ludności³.

Można odnotować, że mimo stosunkowo niewielkiego odsetka ludności deklarującej przynależność do wyznania łacińskiego zapotrzebowanie na usługi religijne osób tegoż wyznania (nie tylko Polaków, ale także rodzimej ludności ukraińskiej) wyraźnie wzrasta. Znajduje to swoje odzwierciedlenie w budowie nowych świątyń w odległych dzielnicach Lwowa. W 2001 r. oddano do użytku kościół pw. Matki Boskiej Nieustającej Pomocy w dzielnicy Zboiska, a w 2005 r. kościół pw. Miłosierdzia Bożego w dzielnicy Rzęsna Polska. W 2018 r. dokonano natomiast konsekracji kościoła św. Michała Archanioła w dużej dzielnicy Lwowa – Sichowie.

Książka składa się z siedmiu rozdziałów. W rozdziale pierwszym stanowiącym wprowadzenie w tematykę omówiono kwestie wielokulturowości Lwowa.

W kolejnych rozdziałach znajdziemy opis świątyń należących do wyznań reprezentowanych przez zwierzchników trzech wspomnianych katedr. W pierwszym z tych rozdziałów, najbardziej obszernym, przedstawiono kościoły katolickie obrządku łacińskiego. Rozdział podzielony jest na trzy podroz-

² *Spółeczeństwo i kultura Ukrainy. Ćwierćwiecze przemian (1991–2016)*, K. Jędraszczyk (red.), Instytut Kultury Europejskiej, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Gniezno 2016, s. 29.

³ *Ibidem*.

dział. Otwiera go szerokie omówienie historii, roli w społeczeństwie Lwowa oraz charakterystyka wnętrza i zabytków Katedry pw. Matki Boskiej Łaskawej.

W następnym przedstawiono świątynie katolickie, które funkcjonują nieprzerwanie – działając zarówno w czasie II wojny światowej, w jej trakcie, jak i obecnie. W ostatnim podrozdziale zaprezentowano wybudowane na obrzeżach miasta nowe kościoły rzymskokatolickie.

W następnych dwóch rozdziałach skoncentrowano się na świątyniach grekokatolickich. Rozdział trzeci przedstawia katedrę św. Jura oraz dwie tradycyjne, niezwykle ważne dla wyznawców tej religii cerkwie: św. Onufrego i Przemienienia Pańskiego. Rozdział czwarty poświęcono natomiast świątyniom uprzednio należącym do wyznania rzymskokatolickiego. Po odzyskaniu przez Ukrainę niepodległości świątynie te przekazano obrządkowi grekokatolickiemu.

W rozdziale piątym omówiono świątynie ormiańskie. Rozważania koncentrują się głównie wokół funkcjonującej od XIV w. katedry ormiańskiej. W drugiej części rozdziału zaprezentowano dawne kościoły ormiańskie.

Mając świadomość, że obok tych wyznań reprezentowanych przez zawarte w tytule trzy katedry na terenie Lwowa istniały również społeczności innych wyznań. Społeczności te w sferze materialnej widoczne były poprzez swoje świątynie. W dwóch ostatnich rozdziałach przedstawiono świątynie prawosławne oraz należące do diaspory żydowskiej.

Rozdział szósty otwiera krótkie wprowadzenie. Następnie przedstawiono w nim sobór katedralny pw. św. Georgija. Kolejne trzy podrozdziały dotyczą istotnych dla wyznawców obrządku prawosławnego obiektów cerkiewnych.

W rozdziale ostatnim zaprezentowano świątynie judaistyczne. Spośród wielu niegdyś funkcjonujących we Lwowie obecnie działa jedna – synagoga Bejs Aron we-Israel – i to od niej zaczęto rozważania. W drugiej części rozdziału omówiono trzy ważne dla Żydów, lecz nieczynne już bożnice.

Publikację zamyka obszerny wykaz wykorzystanych w niej fotografii oraz bibliografii wskazująca na pozycje, które stanowiły źródła wiedzy dla autorów.

Książkę tę oddajemy w ręce czytelnika, wyrażając nadzieję, że zainteresuje ona zarówno mieszkańców Lwowa, jak i turystów oraz pasjonatów architektury sakralnej. Mamy nadzieję, że będzie ona stanowiła także ciekawe i wartościowe źródło wiedzy dla wszystkich odwiedzających Lwów i pozwoli im lepiej zrozumieć historię tego niezwykłego miasta „zaklętą” w jego architekturze.

1. Widok ogólny Katedry Łacińskiej od strony Rynku	23
2. Nawa główna	24
3. Ołtarz główny z cudownym obrazem Matki Boskiej Łaskawej	25
4. Tablica poświęcona Tadeuszowi Kościuszce	25
5. Kaplica Matki Bożej (św. Antoniego)	27
6. Kaplica Najświętszego Sakramentu (Kaplica Wiśniowieckich)	28
7. Kaplica pw. Chrystusa Miłosiernego i Matki Boskiej Nieustającej Pomocy	29
8. Kaplica Matki Bożej Częstochowskiej	30
9. Wnętrze Kaplicy Jabłonowskich	31
10. Ołtarz Trójcy Świętej	32
11. Ołtarz Przemienienia Pańskiego	33
12. Kaplica Boimów – widok ogólny	34
13. Herb Boimów	35
14. Figura Chrystusa Frasobliwego	40
15. Droga krzyżowa	43
16. Chrystus jako władca świata	45
17. Św. Michał Archanioł	47
18. Epitafium rodziny Boimów	49
19. Epitafium Zygmunta	49
20. Fasada kościoła św. Antoniego	52
21. Barokowy ołtarz główny w kościele pw. św. Antoniego z Padwy	53
22. Ołtarz w kaplicy Pana Jezusa Ukrzyżowanego	53
23. Rzeźba Matki Boskiej Niepokalanej	54
24. Figura św. Antoniego Padewskiego z Dzieciątkiem Jezus	54
25. Kościół pw. św. Marii Magdaleny	55
26. Ołtarz główny kościoła pw. św. Marii Magdaleny	56
27. Organy w kościele pw. św. Marii Magdaleny	57
28. Fasada kościoła Matki Boskiej Gromnicznej	59

29. Fresk Sakrament Chrztu. J.H. Rosen	60
30. Fresk Sakrament Bierzmowania. J.H. Rosen	60
31. Fragment dekoracji ornamentalnej. J.H. Rosen	63
32. Fresk Sakrament Małżeństwa. J.H. Rosen	65
33. Fragment fresku Sakrament Kapłaństwa (św. abp Jozef Bilczewski) J.H. Rosen	65
34. Fragment fresku Sakrament Bierzmowania (bł. abp. Jakub Strzemie). J.H. Rosen	67
35. Widok zewnętrzny kościoła pw. Matki Boskiej Nieustającej Pomocy	74
36. Wnętrze świątyni pw. Matki Boskiej Nieustającej Pomocy	74
37. Obraz św. Jana Pawła II	75
38. Plakat z okazji 25-lecia parafii	76
39. Widok ogólny kościoła pw. św. Michała Archanioła	77
40. Chrzcielnica w kościele pw. św. Michała Archanioła	78
41. Wnętrze kościoła pw. św. Michała Archanioła	79
42. Sutanna papieska	79
43. Droga Krzyżowa w kościele pw. św. Michała Archanioła	80
44. Dzwony świątyni pw. św. Michała Archanioła	80
45. Zdjęcie współautora książki z proboszczem parafii ks. Jackiem Kocurem	81
46. Widok zewnętrzny kościoła pw. Miłosierdzia Bożego	82
47. Wnętrze kościoła pw. Miłosierdzia Bożego	83
48. Pomnik św. Jana Pawła II upamiętniający wizytę papieża na Ukrainie	84
49. Cudowny obraz Matki Boskiej Trembowelskiej	93
50. Katedra św. Jura – widok ogólny	95
51. Ołtarz główny	98
52. Wnętrze	99
53. Cerkiew św. Onufrego	107
54. Dziedziniec cerkwi św. Onufrego	108
55. Cerkiew pw. Przemienienia Pańskiego	109
56. Fasada kościoła oo. Bernardynów	113
57. Wnętrze świątyni oo. Bernardynów	114
58. Figura Matki Boskiej	116
59. Kolumna przed kościołem oo. Bernardynów	117
60. Symbol zakonu Dominikanów	118
61. Widok zewnętrzny kościoła oo. Dominikanów pw. Bożego Ciała	119
62. Ołtarz główny oo. Dominikanów pw. Bożego Ciała	120
63. Panorama kościoła Jezuitów	121
64. Ołtarz główny w kościele oo. Jezuitów	122
65. Ołtarz św. Ignacego Loyoli	123
66. Ołtarz św. Franciszka Ksawerego	123

67. Ołtarz św. Apostołów Piotra i Pawła	124
68. Ołtarz św. Andrzeja	124
69. Ołtarz św. Mikołaja	124
70. Trumna z napisem <i>Memento Mori</i>	124
71. Tablica upamiętniająca rocznicę śmierci ks. Piotra Skargi	125
72. Ukrzyżowanie Jezusa Chrystusa	125
73. Jezus dźwigający krzyż przed wejściem do katedry ormiańskiej	133
74. Wnętrze	142
75. Kaplica Męki Pańskiej z rzeźbą ukrzyżowanego Chrystusa z XVIII w. znajdująca się na dziedzińcu katedry ormiańskiej	143
76. Kościół św. Jana Chrzciciela	147
77. Dawny kościół ormiański pw. Św. Krzyża przy ul. Zamarstynowskiej 9. Widok od południowego zachodu	148
78. Apsyda od południowego wschodu	148
79. Fasada dawnej kaplicy Benedyktynki ormiańskiej pw. Matki Boskiej Nieustającej Pomocy z 1897 r., położonej w Pasiecznym Lesie na Łyczakowie	149
80. Obrazy ołtarzowe Św. Mateusz Ewangelista i Św. Marek Ewangelista z 1. ćwierci XVII wieku, pochodzące z jednego ze zniesionych kościołów ormiańskich (obecnie w Muzeum Narodowym)	150
81. Cerkiew pw. św. Georgija (św. Jerzego)	156
82. Cerkiew Uśpienia (Zaśnięcia) NMP	158
83. Ikonostas cerkwi Uśpienia NMP	159
84. Cerkiew św. Mikołaja	162
85. Cerkiew pw. św. Paraskewii (Piatnicy)	163
86. Synagoga Bejs Aron we-Israel – widok ogólny	169
87. Wnętrze synagogi	170
88. Synagoga Złotej Róży	171
89. Wielka Synagoga Podmiejska	173
90. Synagoga Tempel	174

Wkładka kolorowa

I. Widok ogólny Katedry Łacińskiej od strony Rynku	I
II. Ołtarz główny z cudownym obrazem Matki Boskiej Łaskawej	II
III. Kaplica Boimów – widok ogólny	III
IV. Fasada kościoła św. Antoniego	III
V. Kościół pw. św. Marii Magdaleny	IV
VI. Fasada kościoła Matki Boskiej Gromnicznej	IV
VII. Widok zewnętrzny kościoła pw. Matki Boskiej Nieustającej Pomocy	V
VIII. Widok ogólny kościoła pw. św. Michała Archanioła	VI
IX. Widok zewnętrzny kościoła pw. Miłosierdzia Bożego	VI
X. Katedra św. Jura – widok ogólny	VII
XI. Katedra św. Jura – ołtarz główny	VII
XII. Cerkiew św. Onufrego	VIII
XIII. Cerkiew pw. Przemienienia Pańskiego	VIII
XIV. Fasada kościoła oo. Bernardynów	IX
XV. Widok zewnętrzny kościoła oo. Dominikanów pw. Bożego Ciała	IX
XVI. Panorama kościoła Jezuitów	X
XVII. Jezus dźwigający krzyż przed wejściem do katedry ormiańskiej	X
XVIII. Katedra ormiańska pw. Zaśnięcia NMP (Wniebowzięcia NMP) – wnętrze	XI
XIX. Kościół św. Jana Chrzciciela	XI
XX. Dawny kościół ormiański pw. Św. Krzyża przy ul. Zamarstynowskiej 9. Widok od południowego zachodu	XII
XXI. Cerkiew pw. św. Georgija (św. Jerzego)	XII
XXII. Cerkiew Uśpienia (Zaśnięcia) NMP	XIII
XXIII. Cerkiew św. Mikołaja	XIII
XXIV. Cerkiew pw. św. Paraskewii (Piatnicy)	XIV
XXV. Synagoga Bejs Aron we-Israel – widok ogólny	XIV
XXVI. Synagoga Złotej Róży	XV
XXVII. Synagoga Tempel	XV

- Babiak J.K., *Lwowskie sacrum. Nostalgiczna podróż śladami polskości i Polaków*, Silva Rerum, Poznań 2020.
- Bajcar A., *Lwów wielu kultur*, Werset, Lublin 2019.
- Czarnowski R.J., Wojdecki E., *Lwów. Dzieje miasta*, Jedność, Kielce 2015.
- Golka M., *Imiona wielokulturowości*, Muza, Warszawa 2010.
- Grodziska K., *Miasto jak brylant... Księga cytatów o Lwowie*, Universitas, Kraków 2017.
- Hrycak J., *Lwów w Europie Środka*, [w:] *Kraków i Lwów w cywilizacji europejskiej. Materiały międzynarodowej konferencji zorganizowanej w dniach 15–16 listopada 2002*, J. Purchla (red.), Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków 2003.
- Jaworski F., *Królowie Polscy we Lwowie*, Biblioteka Lwowska (tom 5), Towarzystwo Miłośników Przeszłości Lwowa, Warszawa 1990.
- Jaworski F., *Nobilitacja miasta Lwowa*, Biblioteka Lwowska (tom 4), Towarzystwo Miłośników Przeszłości Lwowa, Warszawa 1989.
- Kleveman L.C., *Lwów. Portret utraconego miasta*, Znak Horyzont, Kraków 2019.
- Koprowski M.A., *Lwów – historia, ludzie, tradycje*, SBM, Warszawa 2013.
- Meducka M., *Wielokulturowy Lwów w piśmiennictwie pamiętnikarskim*, Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie Seria: Pedagogika 2012, t. XXI.
- Mironowicz A., *Kościół prawosławny w dziejach Rzeczypospolitej*, „Symposium” 2000, nr 1 (6).
- Mroczko M., *Lwów. Zarys dziejów i zabytki*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1992.
- Ostrowski J.K., *Lwów, dzieje i sztuka*, Universitas, Kraków 1997.
- Przewłocka-Sionek R., *Miasta wielokulturowe Łódź, Wilno, Lwów. Śródmiejska zabudowa mieszkaniowa z przełomu XIX/XX wieku. Podobieństwa i różnice*, Wydawnictwo Politechniki Łódzkiej, Łódź 2016.
- Rumpel A., *Religie w Polsce*, Dom Wydawniczy Księży Młyn, Łódź 2009.
- Smirnow J., *Bazylika metropolitalna obrządku łacińskiego we Lwowie*, San Set, Lwów–Przemyśl 2001.
- Smirnow J., *Katedra ormiańska we Lwowie. Dzieje Archidiecezji Ormiańskiej Lwowskiej*, San Set, Lwów–Przemyśl 2002.

Strojny A., *Lwów. Miasto Wschodu i Zachodu*, Bezdroża, Kraków 2003.
Wittlin J., *Mój Lwów*, Warstwy, Warszawa 1991.

Akty prawne:

Dziennik Ustaw i Rozporządzeń Krajowych dla Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim, nr 77.

Dziennik Ustaw i Rozporządzeń Krajowych dla Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim, nr 31.

Źródła internetowe:

<https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/l/703-lwow/99-historia-spoleczności/137610-historia-spoleczności>

<https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/l/703-lwow/112-synagogi-domy-modlitwy-i-inne/86674-synagoga-cori-gilod-bejs-aron-we-israel-we-lwowie-wul-bratim-michnowskich-4>

Jerzy Kazimierz Babiak, ekonomista i politolog, były Prodziekan Wydziału Nauk Humanistycznych i Dziennikarstwa UAM, profesor Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, od dwóch kadencji Prorektor Wielkopolskiej Wyższej Szkoły Społeczno-Ekonomicznej w Środzie Wielkopolskiej, Doctor Honoris Causa Międzynarodowego Uniwersytetu Ekonomiczno-Humanistycznego w Rownem na Ukrainie, Visiting profesor wielu uniwersytetów zagranicznych. Autor blisko 250 publikacji z dziedziny rolnictwa, polityki gospodarczej, finansów i bankowości. Z najnowszych warto wskazać na podręcznik dla polskich i ukraińskich studentów pt. *Wybrane zagadnienia gospodarki Polski i Ukrainy*, (red. J.K. Babiak, W.I. Borejko, A. Kisiołek). W ostatnim czasie obok głównego nurtu zainteresowań zawodowych zajmuje się losami Polaków i dziedzictwa kulturowego na Kresach Wschodnich, czego efektem jest publikacja *Lwowskie sacrum. Nostalgiczna podróż śladami polskości i Polaków* (Poznań 2020). W szczególności jest pasjonatem architektury sakralnej.

Jurij Smirnow, absolwent Politechniki Lwowskiej, zawsze interesował się dziejami rodzimego Lwowa. Autor wielu opracowań historycznych, takich jak m.in. *Bazylika metropolitalna obrządku łacińskiego we Lwowie* (2001), *Katedra Ormiańska we Lwowie dzieje archidiecezji ormiańskiej lwowskiej* (2002). Ponadto opracował szereg przewodników poświęconych lwowskim zabytkom: *Cmentarz Łyczakowski i Orłąt we Lwowie*, *Opera Lwowska*, *Kościół Jezuicki św. Piotra i Pawła*, *Kaplica Boimów*. Od końca lat 90. współpracuje z periodyczną prasą lwowską, w tym z czasopismem „Hałycka Brama” i polskojęzyczną „Gazetą Lwowską”, a od 2007 r. jest współpracownikiem „Kuriera Galicyjskiego”. W czasopiśmie tym ukazało się ponad 500 jego artykułów. Jurij Smirnow od 2002 r. należy do Stowarzyszenia Miłośników Witraży „Ars Vitrea Polona” (Kraków), publikując artykuły o witrażach lwowskich w kwartalniku „Barwy Szklane” (Warszawa). Od 2005 r. współpracuje z redakcją „Encyklopedii Lwowa” (Lwów), będąc autorem ponad 50 artykułów. Od tegoż roku współpracuje także z redakcją „Rocznika Lwowskiego” (Warszawa), publikując rozprawy o losach lwowskich świątyń i zapomnianych postaciach lwowskiej kultury i sztuki. W 2018 r. ukazała się jego książka *Sekrety Lwowa*, a w 2020 roku – *Sekrety Lwowa 2*.

WYSOKIE, DREWNIANE, KU CHWALE PANA

Drewniane kościoły są świadectwem najwyższego kunsztu dawnych budowniczych. Obok nich nad urodą świątyni czuwali rzeźbiarze i malarze, których rękę prowadziło ludowe doświadczenie i wiara.

Na Szlaku Kościołów Drewnianych Regionu Kozła znajdują się świątynie w Chłastawie, Klepsku i Kosieczynie, które powinny szczególnie zainteresować miłośników architektury ludowej. Szlak ma długość około 23 kilometrów.

Kościół filialny pod wezwaniem Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny w Klepsku został zbudowany w latach 1367-1377. Jest jednonawową budowlą sakralną z węższym prezbiterium posiadającą dobudowaną wieżę o konstrukcji słupowej oraz murowaną zakrystię. Wnętrze kościoła wykonane jest w stylu gotycko - renesansowym. Najstarszym elementem wyposażenia jest wykonany około 1500 roku ołtarz w formie tryptyku, z rzeźbą Madony z Dzieciątkiem. Około 1613 roku we wnętrzu kościoła powstały malowidła ścienne przedstawiające Sąd Ostateczny oraz sceny ze Starego i Nowego Testamentu. W 2017 r. kościół w Klepsku został uznany za Pomnik Historii.

Kościół filialny pw. Narodzenia Najświętszej Maryi Panny w Chłastawie wzniesiono w 1637 roku i uznaje się go za zabytek klasy „0”. Wraz z bramą-dzwonnicą i dawnym cmentarzem tworzy przepiękny zespół sakralny o niepowtarzalnych walorach historycznych. Na początku ubiegłego stulecia kościół został gruntownie odremontowany i rozbudowany o wieżę. W latach 80. odnowiono XVII wieczną polichromię przedstawiającą sceny Sądu Ostatecznego oraz motywy roślinne.

Kościół Świętych Apostołów Szymona i Judy Tadeusza w Kosieczynie powstał około roku 1408 i jest - po kościele w Tarnowie Pałuckim - drugim co do starszeństwa drewnianym kościołem na ziemiach polskich. Został wzniesiony na rzucie prostokąta, z prosto zamkniętym prezbiterium od strony wschodniej, przedłużonym zakrystią, dobudowaną prawdopodobnie w wieku XVII.

Wiele starych miast ma swoich kronikarzy, historyków kochających swoje rodzinne miasto, którzy trzymają jego przeszłość w „archiwum” specjalnie ćwiczonej pamięci, którą chcą przekazać następnym pokoleniom. [...]

Opracowanie jest kopalnią wiedzy o lwowskim sacrum, napisane z wielką kulturą słowa, zrozumiałym, jasnym językiem, dopełnione mnóstwem ilustracji. Ma wyjątkową wartość. Jest najlepszym wyrazem wielowiekowej tolerancji, wielokulturowości mieszkańców Lwowa, którymi byli katolicy, grekokatolicy, wspólnota ormiańska, prawosławni, wyznawcy judaizmu.

Każdy czytelnik będzie mógł odnaleźć coś dla siebie, coś z własnego świata.

Prof. dr hab. Stanisław Wójcik
Katolicki Uniwersytet Lubelski
im. Jana Pawła II

Autorzy książki spojrzeli na wielokulturowość Lwowa od strony architektury sakralnej odzwierciedlającej historyczną i współczesną religijną różnorodność lwowian, która jest najbardziej dostrzegalnym – szczególnie obecnie – przejawem ich kulturowego zróżnicowania. [...]

Każda z opisywanych świątyń była nie tylko miejscem kultu dla danej społeczności religijnej, ale też szczególnym kulturowym miejscem, wpisanym w często dramatyczne dzieje miasta, odzwierciedlającym losy poszczególnych grup wyznawców, ich życie i obyczaje. Każda z nich stanowi świadectwo czasów, w których powstawała, i późniejszych przemian, z których najbardziej dramatyczne związane są z ich komunistyczną desakralizacją. [...] Autorzy podają istotne fakty i okoliczności historyczne związane z prezentowanymi kościołami, cerkwiemi i synagogami, opisują ich architekturę i wystrój wnętrz. Poprzez ich faktograficzny, z przywołaniem ubarwiających legend, historycznych ciekawostek oraz z elementami interpretacji kulturowej, wywód – czytelnik ogląda malowidła, freski, obrazy i rzeźby w poszczególnych świątyniach, uzyskując wiedzę, która w przekonaniu Autorów „pozwole mu lepiej zrozumieć historię tego niezwykłego miasta”.

Prof. dr hab. Jan Grad
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu

SILVA
RERUM

Wydawnictwo Naukowe SILVA RERUM
www.wydawnictwo-silvarerum.eu